

Prilozima u kojima se nalaze planovi Arsenala (299-305) i kazalom osobnih imena (306-310) završava ovaj osebujan svezak koji po prvi put na jednom mjestu donosi rezultate istraživanja domaćih i stranih povjesničara. Zbornik pruža velik broj podataka dosad slabo poznate povijesti jednog od najvažnijih pulskih simbola, koji i dan danas zauzima značajno mjesto ne samo u povijesti grada nego i cijele Istre.

Ante Teklić

Narodi ostaju, režimi se mijenjaju,
zbornik radova o 100. obljetnici rođenja mons. Bože Milanovića (1890.-1980.) sa simpozija održanog u Zagrebu i Pazinu 11.-13. listopada 1990., ur. Ilija Jakovljević, Pazin: Josip Turčinović, Pazin / Porečka i Pulska biskupija, listopad 2010., 256 str.

Dvadeset godina nakon održavanja simpozija “Narodi ostaju, režimi se mijenjaju” u povodu 100. obljetnice rođenja mons. Bože Milanovića (Zagreb i Pazin, 11.-13. listopada 1990.) izišao je zbornik radova koji su na tom skupu predstavljeni. Radovi su u zborniku, nakon pozdravnih govora, razvrstani u dvije veće cjeline: “Znanstveni radovi sa simpozija u Zagrebu” (23.-47.) i “Znanstveni radovi sa simpozija u Pazinu” (51.-198.), a na kraju su “Uspomene na Božu Milanovića” (201.-223.) i “Prilozi” (227.-254.).

U prvoj se cjelini nalaze četiri znanstvena rada sa zagrebačkog dijela simpozija. Prilog akademika Andrije Mohorovičića “Mons. Božo Milanović – ličnost u kontinuitetu povijesti Istre” govori o osebujnoj ličnosti u kontekstu cjelokupne kulturno-povijesne baštine Istre. Autor ističe povijesnu činjenicu da je Istra od početaka slavenskog naseljavanja na ove prostore naseljena hrvatskim pukom. Rižanski placit, Istarski razvod i Bašćansku ploču te druge glagoljske spomenike navodi kao važne i prijelomne dokumente za kasnije događaje. Upravo glagoljaštvo dokazuje identitet slavenskog puka u Istri i potvrđuje da su Istra i kvarnersko područje bili žarištem visoke kulture pisanja dokumenata i crkvenih knjiga vlastitim hrvatskim jezikom i pismom. Otuda su istarski svećenici i narodna crkva očuvali samostojnost hrvatskoga identiteta u Istri, gdje treba tražiti društvenu, političku i crkvenu važnost mons. Bože Milanovića.

Rad “Juraj Dobrila i Božo Milanović u kršćanskoj tradiciji Istre” akademika Josipa Bratulića posvećen je ulozi i važnosti ove dvojice najistaknutijih istarskih povijesnih i crkvenih ličnosti u zadnjih 150 godina. Autor započinje svoj prilog esejistički uspoređujući Kristov život sa životom dvojice velikana i pritom ističe kako su Dobrila i Milanović promicatelji duha glagoljaštva i dokaz prisutnosti kršćanstva na istarskom prostoru od ranih vremena. Bratulić uspoređuje njihovu kršćansku i duhovnu ulogu s njihovim društvenim i političkim djelovanjem koje je bilo važno za cjelokupno očuvanje hrvatskoga identiteta u Istri. Na kraju priloga autor se osvrće na protucrkvenu i protuvjersku propagandu nakon ubojstva Miroslava Bulešića 1947. godine i Milanovićevo ustrajavanje na duhovnom i moralnom radu i borbi za narod i svećenstvo. Juraj Dobrila i Božo Milanović izdanci su kršćanstva i narodnjaštva koje ima korijene u ranokršćanskoj i ćirilometodskoj tradiciji, zaključuje akademik Bratulić.

Tomislav Šagi-Bunić u radu “Počasni doktor teologije Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu” piše kako je 25. travnja 1962. godine Katolički bogoslovni fakultet odao priznanje osobnoj veličini i djelu Bože Milanovića i proglasio ga počasnim doktorom teologije. Dobio je to priznanje “budući da je stekao osobite zasluge u razvijanju i promicanju historijskih i filozofskih disciplina kao i u odgoju i formaciji, duhovnoj i znanstvenoj, istarskog klera”. Ističe se u prilogu i objašnjenje promotora Stjepana Bakšića koji fakultetske motive sažimlje u četiri točke: Milanović je književni, filozofski i teološki radnik, borac za katolička načela i promicatelj prosvjetnog rada u narodu, brižan skrbnik i odgojitelj te nacionalni borac za prava hrvatskog naroda u Istri. Ovdje je važno napomenuti da je Milanović dobio doktorat u vrijeme kada je Fakultet bio isključen iz Zagrebačkog sveučilišta.

Posljednji je rad sa simpozija u Zagrebu “Historiografsko djelo Bože Milanovića”, autora Mile Bogovića. U njemu je težište na Milanovićevu historiografskom radu u kojemu se bavio poviješću Istre od 1797. do 1947. godine. Bogović pojašnjava Milanovićevih pet etapa preporodnog razvoja u Istri: početak, sazrijevanje za vrijeme biskupa Dobrile, daljnji razvoj do pada Austro-Ugarske, rad pod talijanskom upravom te konačan uspjeh u sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom. Autor zaključuje da je Milanović svoje povijesne knjige napisao kao radni instrument za ostvarivanje programa hrvatskog preporoda u Istri, pa su njegova djela ne samo povijesna literatura nego i povijesni izvor.

Drugi i najopsežniji dio zbornika čine znanstveni radovi s pazinskog dijela simpozija. Prvi rad je prilog Mirjane Strčić “Svećenici u hrvatskoj

narodnoj preporodnoj književnosti Istre i kvarnerskih otoka". Rad je podijeljen na deset manjih odsječaka kroz koje je prikazano književno djelovanje hrvatskih književnika svećenika od početka 19. stoljeća do 1914. godine, o kojima je kroz druge aspekte govorio Božo Milanović. Strčić je istaknula Ivana Feretića, Josipa Voltića, Petra Studenca, Frana Volarića, Matu Volarića Filipića, Matu Srđana Volarića, biskupa Jurja Dobrilu, Matu Bastiana, Antuna Kalca, Vinka Premudu, Josipa Gržetića Krasanina, Leonarda Kalca, Jakova Cecinovića i Bonu Zeca. Autorica tvrdi da su svi ti pjesnici svećenici u knjigama Bože Milanovića više obuhvaćeni kroz kontekst njihove opće uloge u hrvatskom narodnom preporodu nego s aspekta književne povijesti.

Anton Bozanić piše "O značenju Bože Milanovića za katoličku akciju početkom 20. stoljeća". Nakon kraćeg pregleda razvoja katoličkih pokreta, autor donosi prikaz društvenih i socijalnih prilika u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća. U tom je sklopu posebno naglašeno sudjelovanje Bože Milanovića u Hrvatskom katoličkom pokretu ili katoličkoj akciji u Istri. Napose se ističe vezivanje Bože Milanovića uz krčkog biskupa dr. Antuna Mahnića te suprotnosti u stajalištima Akademskog ferijalnog društva "Istra" i Akademskog ferijalnog društva "Dobrila" prema radu na katoličkim načelima. Upravo je tu, tvrdi Bozanić, Božo Milanović imao aktivnu ulogu.

Sljedeći je rad napisao Mario Mikolić na temu "Svećenstvo Istre u diplomatskoj aktivnosti za sjedinjenje". Autor analizira ulogu istarskih svećenika u diplomatskim aktivnostima za sjedinjenje Istre s Jugoslavijom od 1945. do 1946. godine, ističući veliku Milanovićevu aktivnost za očuvanje kulturne tradicije i hrvatskog identiteta u Istri. Mikolić prati njegovu diplomatsku aktivnost, posebno sudjelovanje u delegaciji Julijske krajine u Parizu 11. svibnja 1946. kao i rad u Komisiji. Iz Milanovićevih spisa razvidna je protivnost komunizmu, ali je istodobno jasna i njegova lojalnost vlasti i opredjeljenje za Jugoslaviju, no uz poštivanje vjerskih sloboda.

"Prilog proučavanju uloge svećenstva u NOP-u Istre" napisao je Antun Giron. Prilog je podijeljen u četiri dijela. U prvom dijelu autor ističe suradnju NOP-a i svećenstva te donosi kratak povijesni pregled odnosa talijanske države i Svete Stolice od 1920. godine uz prikaz antifašističke orijentacije Svete Stolice. U drugom poglavlju rada naglašava kako hrvatsko svećenstvo nastoji zaštititi nacionalno biće istarskih Hrvata i tu već počinje njihova želja za sjedinjenjem s matičnim narodom u jugoslavenskoj državi. Iznosi dio iz pisma biskupa Santinija državnom tajniku Vatikana kardinalu Maglioneu, koji brani vjernike i netalijansko stanovništvo. U trećem poglavlju naglašava zajedništvo narodnjaka i

aktivista KPH-a te potporu hrvatskih svećenika, a sve u cilju obnove jugoslavenske države s Istrom. S tim u vezi donosi zaključak sastanka ovih dviju skupina 1941. godine. Ipak, poslije 1943. godine mišljenja se dijele tako da većina hrvatskih svećenika u Istri podržava NOP, a vrh crkvene hijerarhije i talijansko svećenstvo u Istri podržava program koalicije talijanskih antifašističkih stranaka. Autor donosi izvješća s raznih odbora protiv NOP-a i za NOP. Nakon pada Mussolinija narodnjački svećenici otvoreno pristupaju NOP-u. Na kraju trećeg priloga obrađuje njemačku okupaciju Istre i ubojstva svećenika na ovom prostoru. U posljednjem, četvrtom dijelu piše da su odnosi unutar crkvene hijerarhije ostali isti, a dolazi do zategnutih odnosa između KPH-a i svećenstva. Ističe kampanju NOP-a protiv Bože Milanovića koja ga dovodi u vezu s Nijemcima i NDH, na što Milanović reagira, ali i nudi suradnju. Autor navodi razlike u svjetonazorima kao isključivu razdjelnicu KP-a i Bože Milanovića, jer KPH preko NOP-a širi ideje krajnje ljevice, što je u suprotnosti s načelima Katoličke crkve.

Mladen Juvenal Milohanić u prilogu “Dr. Božo Milanović u crkvenim arhivima” prikazuje životni put Bože Milanovića kronološki od Kringe preko Picna do Beča, donoseći i analizu arhivskih podataka Tršćanske biskupije te Porečke i Pulske biskupije u Poreču.

Jakov Jelinčić u radu “Rukopisna ostavština monsinjora Bože Milanovića” daje djelomičan prikaz Milanovićeve ostavštine, koju prikazuje kroz devet kategorija raznovrsne građe: osobne isprave, odnosno biografska građa; dokumenti službene i društvene djelatnosti; dokumenti o stvaralačkoj djelatnosti; osobna korespondencija; arhivska građa o tvorcu fonda; imovinski spisi (ne postoji); arhivska građa rodbine (svega nekoliko dokumenata); ilustrirani, slikarski i drugi materijal (slabo očuvano); razno.

U prilogu “Iz moje prepiske s mons. Božom Milanovićem” Miroslav Bertoša govori o prepisci s Božom Milanovićem tijekom posljednjih dvadeset godina monsinjorova života. Sadržaj prepiske uglavnom se odnosi na povijest Istre i Milanovićeve zapažanja o tome. Autor iščitava Milanovićeve razmišljanja, istraživanja i zaključke o istarskoj povijesti te sintezu pretporodnog i poslijeporodnog doba u Istri. Na kraju Bertoša zaključuje da je Božo Milanović bio značajan “istarski svećenik, kulturni i politički pregalac istarskih Hrvata”.

Rad Franje Velčića “Dvije istarske teme iz autobiografskog rukopisa” dijeli se na nekoliko cjelina. Autor nas najprije uvodi u život Ante Pilepića kao svećenika i čovjeka koji je od pape izabran za biskupa, ali je tu odluku dokinuo Beograd, te ističe njegovu novinarsku djelatnost još od đачkih dana

pa do književnog stvaranja. Njegov autobiografski rukopis dijeli se na dva dijela: u prvom govori o zalaganju krčkog pomorskog društva za otvaranje nautičke škole u Istri s hrvatskim nastavnim jezikom, a u drugome o zatočeništvu na Sardiniji, gdje je bio politički osuđen i zatvoren. Autor ga svrstava među borbe za hrvatstvo Istre i Kvarnera.

Anton Benvin izlagao je temu “Rad Bože Milanovića na molitveniku »Oče, budi volja tvoja!«”. U uvodu se ističe sudbinska povezanost Bože Milanovića s molitvenikom koji je još 1854. godine počeo objavljivati biskup Juraj Dobrila. Citirani su Milanovićeve osjećaji prema tom molitveniku, kojemu je 1924. priredio deseto izdanje. Autor se u drugom dijelu pita što je motiviralo Božu Milanovića za daljnje izdavanje molitvenika. To je, tvrdi, očuvanje hrvatske narodne svijesti i osjećaja samobitnosti u Istri. Ističe njegovu intuiciju i odlučnost. U trećem dijelu naglašava da su čuvanje Dobrilina kontinuiteta i gajenje jezičnog jedinstva glavne metode Milanovićeve rada. Naposljetku, u zadnjem poglavlju, zaključuje kako su narod i njegova nacionalna svijest i jezik osnovni čimbenici za koje su i molitvenici zaslužni.

Benjamin je Bartolić autor priloga “Gospodarstvo Istre u djelima mons. Bože Milanovića”. Autor najprije sažima najvažnije konstatacije iz djela *Hrvatski narodni preporod u Istri* (I-II), zatim iznosi crtice o gospodarstvu Istre pod mletačkom, francuskom i austro-ugarskom vlasti, daje nam uvid u gospodarske ustanove i općenito u gospodarstvo Istre te na kraju izlaže jedan pogled na budućnost razvoja istarskog gospodarstva.

U radu Bože Jakovljevića “Školstvo Bužeštine u radovima mons. Bože Milanovića” prikazano je značenje i funkcioniranje škola na području Bužeštine od kraja 19. stoljeća do poslije Prvoga svjetskog rata. Jakovljević daje jasan prikaz političkih prilika koje su utjecale na obrazovanje učenika, ali i razvoj školstva. Dio rada govori o učiteljima u školama na Bužeštini i učiteljskim društvima kroz statističke podatke, a završava s temom zatvaranja hrvatskih škola na tom području u doba fašističkog režima.

“Područje Cresa i Lošinja u djelima Bože Milanovića” rad je Julijana Sokolića u kojemu se osvrće na Milanovićevo djelo *Hrvatski narodni preporod u Istri*, a koristi i dijelove iz knjige *Moje uspomene*. Napose ističe značenje utjecaja Naše Sloge, Društva sv. Ćirila i Metoda za Istru i Društva sv. Mohora za Istru. Naglašava važnost otvaranja mnogih društava i čitaonica na prostoru Cresa i Lošinja te prati gospodarski i kulturno-prosvjetni napredak otokâ. Nakon 1927. godine nasilno se mijenjaju hrvatska prezimena, a poslije 1945. godine otoci se sjedinjuju s Hrvatskom, završava Sokolić.

Darinko Munić piše članak “Kastav i Kastavština u djelu mons. dr. Bože Milanovića”. Autor prikazuje stajališta Bože Milanovića o Kastavu i Kastavštini, analizira geografske karakteristike poluotoka u Milanovićevim djelima i društveno-političke djelatnike iznikle na ovom prostoru. Munić najviše analizira djela *Hrvatski narodni preporod u Istri* i *Moje uspomene* te, na kraju, uspoređuje ulogu, susrete i doprinos “kastavskog trolista” (Laginja, Spinčić i Mandić) s Božom Milanovićem.

Posljednji je rad sa simpozija u Pazinu “Mons. Božo Milanović i njegova djelatnost među svećenicima” Marijana Kancijanića. U njemu se analiziraju i rasvjetljavaju vjerske i narodnopreporodne djelatnosti Bože Milanovića ističući Milanovićevo promicanje svećeničke i preporodne misli. Njegova prisutnost u duhovno-društveno-političkom i kulturnom životu istarskih Hrvata bila je nezaobilazna. Na kraju Kancijanić naglašava Milanovićevo aktivno sudjelovanje u radu svećeničkih ustanova i društava.

Četvrto poglavlje u zborniku su “Uspomene”. Riječ je o svjedočanstvima i sjećanjima Berarda Barčića, Ante Sironića, Ivana Bartolića i Marijana Jelenića na Božu Milanovića, njihove prve susrete, njegov rad i ulogu u društvu.

Posljednje poglavlje Zbornika su “Prilozi” s fotografijama kako iz Milanovićeva života tako i sa skupa iz 1990. godine.

Sve u svemu, riječ je o višestruko korisnom izdanju, koje će, prije svega, znatno upotpuniti spoznaje o djelovanju Bože Milanovića u svome vremenu. U drugu ruku, ovim je djelom upotpunjena slika burnih zbivanja iz ne tako davne prošlosti na istarskom hrvatskom prostoru. Mladi istraživači u prilogama istaknutih sudionika skupa zasigurno će naći niz podataka i poticaja za iduća vlastita istraživanja, a zainteresiranim čitateljima pružena je mogućnost da obogate svoje znanje. Istina, na ovo izdanje dugo se čekalo, ali bi nemjerljiva bila šteta da radovi sa skupa nisu objavljeni. Uostalom, čitatelji će se uvjeriti da nisu nimalo izgubili na svježini i aktualnosti.

Filip Zoričić